

Rzepa, Z.

Życie i działalność naukowa Bożeny Modelskiej-Strzeleckiej (1916-1974)

Kwartalnik Historii Nauki i Techniki 21/1, 87-92

1976

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej Bazhum, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych tworzonej przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie ze środków specjalnych MNiSW dzięki Wydziałowi Historycznemu Uniwersytetu Warszawskiego.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

ŻYCIE I DZIAŁALNOŚĆ NAUKOWA
BOŻENY MODELSKIEJ-STRZELECKIEJ
(1916—1974)

W dniu 27 grudnia 1974 r. zmarła nagle w Krakowie doktor habilitowany Bożena Modelska-Strzelecka, docent w Instytucie Geografii Uniwersytetu Jagiellońskiego. Na cmentarzu Rakowickim 2 stycznia 1975 odprowadzali cenionego i lubianego pracownika liczni przyjaciele, współpracownicy, studenci, a słowa pożegnania w imieniu Rektora, Senatu i własnym wygłosił dyrektor Instytutu, prof. Mieczysław Klimaszewski.

Bożena Aniela Stanisława Modelska urodziła się 7 maja 1916 r. we Lwowie, w domu ojca Teofila Emila i matki Stefanii z Torońskich. Ojciec, historyk, wówczas jeszcze profesor gimnazjalny, wkrótce habilitowany, został niebawem profesorem Uniwersytetu Stefana Batorego, następnie Uniwersytetu Jana Kazimierza, a wreszcie, po II wojnie, już na krótko, Uniwersytetu Wrocławskiego. W domu więc uczonego, w atmosferze nauki, Zmarła kształtowała swe przyszłe zainteresowania i postawę badacza. — Do szkół uczęszczała we Lwowie i Wilnie, świadectwo dojrzałości uzyskując w 1934 r. we Lwowie. W tymże roku wstąpiła na Wydział Matematyczno-Przyrodniczy Uniwersytetu Jana Kazimierza, studiując geografję. Dyplom magistra filozofii w zakresie geografii uzyskała 30 czerwca 1939 na podstawie pracy *Studia nad zmianami biegu rzek w okolicach Rzeszowa i Łańcuta*.

Lata wojny spędziła w domu rodziców we Lwowie. 1939—1940 uczęszczała na radzieckie kursy Biura Pogody, a następnie pracowała na lotnisku Skniłowskim w charakterze meteorologa. Wkrótce rozpoczęła pracę naukową, a mianowicie po zdaniu egzaminu konkursowe-

go uzyskała aspiranturę przy katedrze geologii na Uniwersytecie. W czerwcu 1941 miała wyjechać na badania naukowe w północnej Bukowinie z ramienia radzieckiego Karpackiego Badawczo-Naukowego Instytutu Geologicznego, kolejne wypadki wojenne stanęły jednak temu na przeszkodzie. Później zarabiała na życie jako kasjerka.

Po wojnie przybyła z rodzicami do Kraju. W ciągu krótkiego w latach 1945—1946 pobytu w Krakowie była asystentem wolontariuszem przy Katedrze Geografii na Uniwersytecie Jagiellońskim oraz współorganizatorem i sekretarzem Redakcji miesięcznika „Życie Słowiańskie”, organu Komitetu Słowiańskiego w Polsce. Tam prowadziła równocześnie dział lużycki i publikowała bibliografię bieżącej literatury słowiańskiej, a później, w grudniu 1946 była członkiem delegacji polskiej na kongresie ogólnosłowiańskim w Belgradzie. Prowadziła w Krakowie działalność dziennikarską i publicystyczną, poświęconą głównie problematyce Ziemi Odzyskanych. Równocześnie pracowała ubocznie w Biurze tłumaczeń Henryka Batowskiego w charakterze tłumacza z języków rosyjskiego i ukraińskiego. W marcu 1946 wyjechała do Wrocławia, gdzie ojciec objął katedrę uniwersytecką.

W organizującym się Uniwersytecie i Politechnice Wrocławskiej została z dniem 15 marca 1946 starszym asystentem w Katedrze Geografii Historycznej (początkowo na Wydziale Humanistycznym). Współuczestniczyła w organizowaniu Instytutu Geograficznego, we wznowianiu „Czasopisma Geograficznego”, gdzie przez kilka lat pełniła bezinteresownie funkcję sekretarza Redakcji, a nieco później, kierując biblioteką Instytutu, wiele trudu włożyła w zinwentaryzowanie i skatalogowanie około 20 tys. tomów księgozbioru.

Pierwsze lata pobytu we Wrocławiu charakteryzują się żywą działalnością Bożeny Modelskiej nie tylko w Instytucie. W związku z konferencją w sprawie geografii historycznej (4.X.1952 w Warszawie) wydała tłumaczenia dwóch prac klasyka radzieckiej geografii historycznej, W. Jacuńskiego. W Towarzystwie Przyjaźni Polsko-Radzieckiej zgłosiła referat o radzieckich odkryciach podbiegunowych. Działała w Polskim Towarzystwie Geograficznym. Nie zerwała także kontaktów z Komitetem Słowiańskim, wchodząc do Zarządu Oddziału Wrocławskiego. Była członkiem Sekcji Szkół Wyższych Związku Nauczycielstwa Polskiego, Klubu Demokratycznego pracowników Uniwersytetu, Towarzystwa Przyjaźni Młodzieży Akademickiej.

W tym czasie, 8 lutego 1949 r., zawarła związek małżeński z Władysławem Strzeleckim, filologiem klasycznym, profesorem Uniwersytetu Wrocławskiego, a potem Jagiellońskiego, zmarłym w r. 1967.

Dnia 4 września 1951 r. doktoryzowała się na Wydziale Nauk Przyrodniczych (promotor prof. dr Bolesław Olszewicz), uzyskując stopień doktora nauk matematyczno-przyrodniczych na podstawie pracy *Ze studiów toponomastycznych nad Długoszem*. Przedmiotem rozprawy było wyjaśnienie kilku niejasności natury geograficznej w tekstach Długosza, których zwłaszcza *Chorografia Regni Poloniae*, jak też *Liber Beneficiorum Dioecesis Cracoviensis* zawierają dość dużo. Szczególnie frapujący był opis położenia geograficznego Krakowa. Położenie „apud Stennam” było zupełnie niezrozumiałe, tak, że nawet opuszczano ten fragment opisu w przekładach. Dopiero Bożena Modelska-Strzelecka wyjaśniła, że chodzi tu o grecki wyraz oznaczający jamę, wąwóz, czeluść, — wyraz znany z rzymskich pisarzy tylko Liwiuszowi. Długosz, który nie znał greki, użył tu znanego mu od Liwiusza wyrazu

greckiego dla nadania swemu opisowi „posmaku uczości”. — Do wyjaśnienia innych Długoszowych wątpliwości powróciła po latach ponownie.

Znajomość spuścizny Długosza pozwoliła Bożenie Modelskiej-Strzeleckiej wziąć udział w przygotowywaniu przez Instytut Historii PAN reedycji dzieł Jana Długosza, pod redakcją prof. Jana Dąbrowskiego. Do tomu I *Roczników* opracowała ponad 900 przypisów, w szczególności do *Chorografii*. Objąsała liczne elementy geograficzne, obiekty zaginione, wyjaśniła błędy w tym względzie popełnione przez kronikarza, konfrontowała w razie potrzeby tekst Długoszowy z autorami starożytnymi i średniowiecznymi. Także skolonizowała do edycji tekst łaciński *Chorografii*.

Znawczynie Długosza zwróciła także uwagę na Wincentego Pola jako „spadkobiercę myśli geograficznej” wielkiego kronikarza, Pola jako kontynuatora tej samej metody opisu kraju według dorzeczy i tego samego patriotycznego poglądu na jedność historycznych ziem polskich.

Pomimo posiadania doktoratu, po wprowadzeniu nowych przepisów otwarła 1 listopada 1955 przewód kandydacki, zgłaszając temat: „Marcina Kromera opis Polski”. Przewodu jednak nie zakończyła wobec wejścia w życie ustawy o powrocie doktoratów i habilitacji. Żałować należy, że nie doszło do publikacji pełnego, 4-arkuszowego tekstu pracy o Kromerze. Jednakowoż zajęcie się wiadomościami geograficznymi u Długosza, Kromera, a także Kallimacha, tych w pierwszym rzędzie historyków, należy do niewątpliwych zasług autorki w zakresie polskiej historii geografii.

Stanowisko adiunkta w Katedrze Geografii Historycznej na Wydziale Nauk Przyrodniczych Uniwersytetu Wrocławskiego uzyskała dopiero z dniem 1 stycznia 1956.

Jako wynik dalszych prac badawczych opublikowała obszerną rozprawę: *Ze studiów nad geografiją i kartografiją XV w.*, przedkładając ją jako habilitacyjną. Habilitowana uchwałą Rady Wydziału Nauk Przyrodniczych w dniu 30 kwietnia 1960, z dniem 1 grudnia tegoż roku powołana została na stanowisko docenta etatowego przy Katedrze Geografii Historycznej.

Spółród problemów poruszonych w pracy habilitacyjnej za najciekawszą należy uznać sprawę mapy, do dziś zaginionej, która w 1421 r. miała służyć jako zasadnicza pomoc w rozstrzygnięciu przez papieża sporu terytorialnego pomiędzy Polską a Zakonem krzyżackim. Dotąd istniał pogląd, że została ona przedstawiona papieżowi przez stronę polską, a więc była produktem polskiej myśli naukowej i politycznej. Autorka poddała gruntownej analizie całą dotychczasową na ten temat wiedzę i doszła do wniosku, że mapa ta nie mogła powstać w Polsce. Powstała prawdopodobnie we Włoszech, a motorem jej opracowania był miłośnik kartografii, znawca Ptolemeusza, kardynał Fillastre. Gruntowne, naukowe wywody autorki są przekonujące. W każdym razie autorka poszła zupełnie nową, własną drogą i samym poruszeniem tej kwestii wniosła do nauki nader wiele.

Wiedza o dziele wielkiego Aleksandryjczyka, odrodzenie jego *Geografii* na Zachodzie i Południu Europy, wpływ tego dzieła nie tylko na polskich kronikarzy i historyków, ale na całokształt ówczesnego życia naukowego i kulturalnego w Polsce — to cały następny wielki rozdział w naukowej działalności autorki, co należy podkreślić.

Po przeszło 15 latach pobytu Bożena Modelska-Strzelecka opuściła Wrocław. Na wniosek Rektora Uniwersytetu Jagiellońskiego została, za Jej i Uniwersytetu Wrocławskiego zgodą, przeniesiona na uczelnię krakowską i z dniem 1 listopada 1961 objęła stanowisko docenta etatowego przy Katedrze Geografii Fizycznej na Wydziale Biologii i Nauk o Ziemi Uniwersytetu Jagiellońskiego. W 1966 r. uzyskiwała kierownictwo Zakładu Historii Geografii w tejże Katedrze, co wysoko sobie ceniła, była to bowiem jedyna placówka w tej dyscyplinie naukowej w szkolnictwie wyższym w Polsce.

W swym Zakładzie, istniejącym formalnie do wprowadzenia struktury instytutowej w 1970 r., organizowała pracę naukowo-badawczą w dwu zasadniczych kierunkach: historii geografii i kartografii oraz geografii historycznej. Jej osobiste zainteresowania koncentrowały się w większym stopniu na historii geografii okresu wcześniejszego, przełomu średniowiecza i czasów nowożytnych. W Zakładzie natomiast większy nacisk kładła na geografii historyczną. Pragnęła zrekonstruować obraz fizjograficzny Polski południowej od opisu Długoszewego po wiek XIX. Gromadziła w tym celu niezbędne archiwalia, a zwłaszcza kartograficzne austriackie, jak zdjęcia Liesganiga, Miega, Heldenfelda. Na ten też temat prowadziła seminarium.

W 1969 r. była promotorem dwóch prac doktorskich, a mianowicie: Jana Hanika — „Rozwój badań meteorologicznych na obszarze południowej Polski od końca XVIII wieku do 1919 r.” oraz Haliny Duczmal-Pacowskiej — „Znajomość surowców mineralnych w Polsce w okresie działalności Komisji Kruszcowej (1782—1787). Złoża soli i miedzi”. Trzeciego doktoratu, Zofii Haczewskiej, na temat mapy Syberii wschodniej Józefa Kopcia, nie zdołała doprowadzić do końca.

W Krakowie, pomimo zwiększonych obowiązków dydaktycznych, ale na samodzielnym stanowisku, przejawia jeszcze większą inicjatywę naukową. Pogłębia i rozszerza badania nad geografiami Odrodzenia. Bada szczegółowo, charakteryzuje i klasyfikuje rękopisy *Geografii* Ptolemeusza znajdujące się w Polsce, planuje wydanie (wspólnie z prof. Manfredem Bittnerem z Bochum) jednego z nich, mianowicie cennego warszawskiego kodeksu Zamojskiego. Zamierza krytycznie omówić teksty geograficzne o Polsce, znajdujące się przy mapach Polski w wielkich Zachodnich atlasach i kompendiach geograficznych XV—XVII w. Prowadzi studia nad Wapowskim, nad Janem ze Stobnicy i nadal nad Długoszem dochodząc do wniosku, że jego *Chorografia* musiała zawierać również mapy, wykonane przez niego, lub na jego zlecenie. Studiuje *Banderia Pruthenorum* Długosza. Podejmuje temat wiedzy o Wschodzie w XVIII w. w Krakowie. Wspólnie z St. Kramarczykiem pracuje nad historyczną i geometryczną stroną stożkowej projekcji Ptolemeusza. Zajmuje się włoską mapą strategiczną Bałkanów, przedstawiającą ekspansję turecką w 1. poł. XV w., określa jej powstanie na okres bezpośredni przed bitwą pod Warną w 1444 r. i pisze o niej artykuł. Także w zespole: prof. Bolesław Olszewicz, prof. Karel Kuchař z Pragi i doc. Bożena Strzelecka (wszyscy już zmarli) planowane było opublikowanie *Monumenta Cartographica Silesiae*. Niezależnie od własnych prac naukowych znajduje czas na przygotowywanie do druku nie ukończonych prac ojca, a zwłaszcza nieznanego opisu potęgi tureckiej z pocz. XVI w. (*Descriptio potentiae Turciae*). Podejmuje szereg tematów, pracuje wręcz z pasją, ale nie wszystko doprowadza do końca.

Przedmiotem badań ostatnich czasów były początki kartografii polskiej. Zbliżyła przy tym autorka czytelnikowi osobę Bernarda Wapowskiego, który w Rzymie pomagał Markowi z Benewentu w przygotowywaniu kolejnej edycji Ptolemeusza. „Mapę nową” pt.: „Tabula moderna Polonie, Ungarie, Boemie, Germanie, Russie, Lituanie” w rzymskich wydaniach *Geografii* z 1507 i 1508 r. nazwała wprost „mapą Polski Bernarda Wapowskiego”. O kilka lat cofnęła dotychczasowe datowanie tzw. Złotego Globusu Jagiellońskiego, określając jego powstanie na lata 1506—1508, w kręgach włoskich, ściślej Francesco Rosellego lub Marka Beneventano.

Powyższego zestawienia prac dokonanych i planowanych zapewne nie należy uważać za zamknięte. Może się zdarzyć, że w toku porządkowania archiwum Zmarłej (oby znalazło się ono jak najszybciej w miejscu w pełni do tego powołanym, tj. w Bibliotece Jagiellońskiej) ujrzą światło dzienne dalsze pozycje zamierzone, a nawet realizowane.

Praca, zasługi, osiągnięcia naukowe Bożeny Modelskiej-Strzeleckiej zwłaszcza w ostatnich latach były oceniane i wyróżniane. W 1974 r. została członkiem Komisji Geografii Historycznej Komitetu Nauk Historycznych PAN. W 1964 r. otrzymała Odznakę Jubileuszową Uniwersytetu Jagiellońskiego, w 1972 r. została powołana w skład Komisji do spraw Archiwum U. J., w 1974 r. otrzymała nagrodę naukową U. J. za ostatnie publikacje naukowe. W 1960 r. została wyróżniona Odznaką XV-lecia Wyzwolenia Dolnego Śląska. W 1973 r. Ogólnopolski Komitet Frontu Jedności Narodu przyznał Jej pamiątkowy Medal Kopernikowski. Posiadała odznaczenia państwowe: Medal 10-lecia Polski Ludowej (1955) i Złoty Krzyż Zasługi (1973).

Bożena Modelska-Strzelecka uprawiała rzadką, wprost deficytową dziedzinę — historię wczesnej geografii. Należała do stosunkowo nielicznego grona geografów mających dobrze opanowaną metodę pracy historycznej i geograficzno-historycznej. Należała do tych nielicznych dobrze znających łacinę. I to dawało Jej swobodę poruszania się w późnym średniowieczu i w okresie Odrodzenia. Rozpatrując Jej dorobek naukowy należy mieć na uwadze nie tyle ilość publikacji, co wagę poruszanych zagadnień i ich szeroki wachlarz, a także istotny wkład do badań naukowych. A wkład ten był ewidentny. Bożena Modelska-Strzelecka dobrze zasłużyła się dla polskiej historii nauki i kultury.

Z. Rzepa

WYKAZ PRAC BOŻENY MODELSKIEJ-STRZELECKIEJ Z ZAKRESU HISTORII GEOGRAFII I KARTOGRAFII ORAZ GEOGRAFII HISTORYCZNEJ

1. *Ze studiów toponomastycznych nad Długoszem. (Streszczenie).* „Czasopismo Geograficzne” T. 21/22:1950/51 s. 503—510.
2. Tłumaczenie z jęz. rosyjskiego: W. Jacunski: *Geografia historyczna jako dyscyplina naukowa. (Istoriczeskaja gieografija kak naucznaia disciplina,* „Woprosy Geografii”, *Istoriczeskaja geografija SSSR, zbornik dwadcatyj,* 1950, s. 13—41), tłum. wspólnie z M. Zalewską. W: *Przegląd radzieckiej literatury geograficznej,* „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Geograficznego” 1952 nr 16/6, 4°, 30 s.
3. Tłumaczenie z jęz. rosyjskiego: W. Jacunski, *Przedmiot i zadania geografii historycznej. (Priedmiot i zadaczi istoriczeskoj geografii.* „Istoriik Marksist”

- 1941 wypusk 5 s. 1—29), W: Przegląd radzieckiej literatury geograficznej, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Geograficznego” 1952 nr 19/9 4°, 43 s.
4. Jan Długosz jako geograf. 1415—1480, „Geografia w Szkole” 1954 nr 3 s. 113—126.
 5. Najcięższa w historii dolnośląskich zim [1928/29 r.]. „Słowo Polskie” Wrocław nr 72 z 25.III.1955 s. 4.
 6. Woprosy Geografii. t. 31. Seria geograficznych znanij i istoriczeskaja geografiya SSSR, Moskwa 1953, 8°, 286 + 1 nlb. s. 4 mapy. Red. N. N. Baranski i W. Jacunski. Recenzja W: „Czasopismo Geograficzne” T. 27:1956 z. 4 s. 379—389.
 7. Wincenty Pol spadkobiercą myśli geograficznej Jana Długosza. „Czasopismo Geograficzne” T. 29:1958 z. 1 s. 5—16, 1 tabl.
 8. Historyczna dokumentacja niektórych młodszych zmian hydrograficznych na brzegu Karpat. „Czasopismo Geograficzne” T. 29:1958 z. 4 s. 455—472.
 9. Ze studiów nad geografią i kartografią XV w., „Czasopismo Geograficzne” T. 30:1959 z. 3 s. 287—335, 6 ilustr.
 10. Le manuscrit cracovien de la „Géographie” de Ptolémée. Varsovie 1960. „Bulletin de l’Académie Polonaise des Sciences” Série des sciences géologiques et géographiques, T. 8:1960 nr 2 Supplément, 2°, 8 s. 10 tabl.
 11. Odrodzenie „Geografii” Ptolemeusza w XV w. Tradycja kartograficzna. „Czasopismo Geograficzne” T. 31:1960 z. 4 s. 343—355.
 12. Jana Długosza Roczniki czyli Kroniki sławnego Królestwa Polskiego, Księgi 1/2 pod red. J. Dąbrowskiego. Komentarz do tekstu polskiego opracowały Krystyna Pieradzka i Bożena Modelska-Strzelecka. Warszawa 1961. Toż wyd. 2 Warszawa 1962. Toż w jęz. łac.: *Ioannis Dlugossii Annales seu Cronicae incliti Regni Poloniae, Lib. 1/2*, ed. I. Dąbrowski. Commentarios confecerunt C. Pieradzka, B. Modelska-Strzelecka. Varsaviae 1964.
 13. Wspólnie z S. Leszczyckim: *Six Centuries of Geography at the Jagellonian University in Cracow*. „Geographia Polonica” 11 Warsaw 1967 s. 5—28. Toż w skrócie w: *Actes du XIe Congrès International d’Histoire des Sciences. Varsovie — Toruń — Kielce — Cracovie 24—31 Août 1965* T. 4 Wrocław 1968 s. 276—281.
 14. Jan Długosz. W: *Dziewięć wieków geografii polskiej*, praca zbiorowa pod red. B. Olszewicza. Warszawa 1967 s. 9—23.
 15. Marcin Kromer. *ibid.* s. 83—105.
 16. Bernard Wapowski. W: *Krakowski krąg Mikołaja Kopernika*. Kraków 1973 s. 25—66 repr. map 2.; *Copernicana Cracoviensia* t. 3; „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” nr 314. Prace historyczne zesz. 42.* Toż w jęz. angielskim w: *The Cracow Circle of Nicholas Copernicus*. Kraków 1973 s. 23—59, tom i seria j.w.
 17. *Globus Jagielloński*. „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego” nr 344. Prace historyczne zesz. 35, 1974 s. 9—35.
 18. *Ze studiów geograficzno-historycznych nad „Liber Beneficiorum” Jana Długosza*. *ibid.* s. 53—90, 11 ilustr.

* Pracę pt.: „Bernard Wapowski, † 1535, (historyk, geograf, kartograf)” będącą nieco poszerzonym tekstem drukowanym w *Copernicana Cracoviensia*, tom 3 Autorka przesłała do druku w „*Terrae Incognitae*” w Chicago (czasopismo naukowe The Society for the History of Discoveries), na zaproszenie redakcji. Można żywić nadzieję, że praca będzie drukowana w USA w języku angielskim. — Za tę wiadomość dziękuję P. kustoszowi mgr Edwardowi Schnayderowi, kierownikowi Działu Kartograficznego w Bibliotece Jagiellońskiej.